

ZOFIA MATULKA
Warszawa – Lublin

PEDAGOGIKA DOROSŁYCH: OD FUNKCJI KOMPENSACYJNEJ DO FUNKCJI WŁAŚCIWEJ

Pedagogika dorosłych, zwana inaczej andragogiką, jako odrębna dyscyplina naukowa powstała stosunkowo niedawno, zaczęła się kształtować na przełomie wieku XIX i XX. Podstawowe znaczenie miało tutaj dzieło Paula Bergemanna: *Soziale Pädagogik auf erfahrungswissenschaftlicher Grundlage und mit Hilfe der induktiven Methode als universalistische oder Kultur-Pädagogik*, Gera 1900. W Polsce założenia teoretyczne nowej dyscypliny pedagogicznej sformułowała Helena Radlińska, którą uważa się też z tej racji za pierwszego teoretyka i twórcę polskiej pedagogiki dorosłych, zwanej do niedawna oświatą dorosłych. Myśl Radlińskiej rozwijana była twórczo przez jej uczniów, a także osoby z innych polskich ośrodków naukowych, zajmujące się głównie problematyką alfabetyzacji, samokształceniem i kształceniem dorosłych, czytelnictwem, upowszechnianiem kultury.

GENEZA PEDAGOGIKI DOROSŁYCH I JEJ FUNKCJA KOMPENSACYJNA

Oczywiście, że założenia naukowe tej nowej dyscypliny wyrosły z praktycznej działalności oświatowej wśród ludzi dorosłych i z towarzyszącej tej działalności refleksji teoretycznej. W 2. połowie wieku XVIII, gdy zaczął się chwiać w Europie ustrój feudalny, a jednocześnie następował coraz szybszy rozwój przemysłu i związane z tym przemiany ekonomiczno-społeczne, coraz więcej ludzi emigrowało ze wsi do miast, aby tam znaleźć zatrudnienie w powstających manufakturach i fabrykach. Rodzący się w ustroju kapitalistycznym proletariatus, wyzyskiwany i żyjący w nędzy materialnej i duchowej, stał się rychło przedmiotem oddziaływań oświatowych, a to zarówno ze

względów filantropijnych, jak i ekonomicznych. Robotnik pracujący w fabryce musiał powoli wychodzić ze stanu analfabetyzmu i zdobywać choćby minimalną wiedzę, m.in. przyrodniczą, techniczną i ekonomiczną.

Pierwsza szkoła dla ludzi dorosłych powstała ze względów filantropijnych oraz w celu zaspokojenia potrzeb zawodowych robotników w 1798 r. w Nottingham w Anglii. Uczono w niej czytania i pisania, znajomości Biblii, rachunków. Wkrótce zaczęły powstawać dalsze, w których uczono już także podstaw wiedzy przyrodniczej i technicznej. Na przełomie XVIII i XIX w. rozpoczął się w Anglii, a także na kontynencie europejskim szybki rozwój instytucji oświatowych służących edukacji dorosłych. W Anglii zaważyły również względy polityczne, tzw. ruch czartystów (od opublikowanej *People's Charter*), wysuwający wiele żądań politycznych, m.in. demokratyzacji oświaty.

Również we Francji, gdzie rozwój przemysłu coraz wyraźniej się zaznaczał, podejmowano różnorodne działania oświatowe wśród robotników. I tak w Paryżu, począwszy od 1848 r., organizowano dla nich szkoły-kluby, odczyty, zebrania i dyskusje, mające na celu naukę czytania, pisania i rachunków oraz upowszechnianie wiedzy zawodowej i technicznej, historii, prawa, higieny. Coraz częściej zarówno w Anglii, jak i we Francji inicjatywy oświatowe przechodziły w ręce samych robotników.

Należy pamiętać, że kiedy w 2. połowie wieku XIX rozszerzył się w Europie ruch socjalistyczny, obejmując swym oddziaływaniem rzesze proletariatu fabrycznego, wśród robotników zaczęły się mnożyć koła samokształceniowe, w których studiowano pisma partyjne. Akcja oświatowa była działalnością ściśle związaną z akcją społeczną i polityczną, trudno byłoby bowiem analfabetów uświadamiać klasowo i organizować do czynu rewolucyjnego. Potrzebna im była choćby minimalna wiedza ekonomiczna i społeczna. To wymagało opanowania sztuki czytania.

Można także odnotować różnorodne chrześcijańskie inicjatywy oświatowe. Na przykład, żywe do dzisiaj jest dzieło ks. Adolfa Kölpinga, który w Niemczech w Elberfeld, a potem w Kolonii, organizował w latach 1846-1865 dla celów oświatowych i wychowawczych młodzież rzemieślniczą, tworząc dla niej stowarzyszenia czeladnicze nie tylko w Niemczech, lecz także w krajach sąsiednich. Sam Kölping, zanim został kapłanem, był czeladnikiem w zakładzie szewskim i dlatego doskonale rozumiał trudną sytuację młodzieży rzemieślniczej oraz jej potrzeby.

Także ludność wiejska wymagała inicjatyw oświatowych. Wieś – to tradycyjnie były masy analfabetów. Tam, gdzie stosunkowo wcześniej wprowadzo-

no obowiązek szkolny, powoli poprawiał się stan wykształcenia elementarnego.

Niezwykle atrakcyjną aż do naszych czasów inicjatywę oświatową podjął w Danii pastor protestancki Mikołaj Grundtvig. Ażeby podnieść kulturalnie i ekonomicznie biedny i zacofany gospodarczo kraj rolniczy, jakim była w połowie wieku XIX Dania, a także ażeby przeciwstawić się napierającej germanizacji, stworzył koncepcję uniwersytetu ludowego dla młodzieży wiejskiej. Zorganizował też w roku 1844 pierwszy uniwersytet ludowy w Rödning. W zakładaniu i rozwoju dalszych uniwersytetów ludowych współpracował z nim Kristen Kold.

Grundtvigowski uniwersytet ludowy, propagujący kulturę rodzimą (w Danii skandynawską), kładący nacisk nie tyle na kształcenie, ile na wychowanie i rozbudzenie aktywności zawodowej i samorządowej, popularyzujący wiedzę rolniczą i ekonomiczną, rozpowszechnił się szybko w całej Europie, także w Polsce. Jego kontynuacje istnieją do dzisiaj. W Skandynawii te formy pracy oświatowej są obecnie bardzo żywe, również w Niemczech istnieją aktualnie liczne Volkshochschulen (bo taką nazwę tu przyjęły). W Polsce w okresie międzywojennym wstąpiły się dwa znakomicie prowadzone przez Ignacego Solarza i jego żonę, Zofię, uniwersytety ludowe w Szycach i Gaci Przeworskiej, a obecnie powstają m.in. liczne katolickie uniwersytety ludowe, związane z duszpasterstwem rolników, a będące kontynuacją tych, które organizowała w okresie międzywojennym Akcja Katolicka.

W XIX w. na ziemiach polskich, rozdzielonych między trzech zaborców, akcje oświatowe powoli przybierały na sile. Szczególnie w okresie pozytywizmu, zgodnie z hasłem pracy u podstaw, podejmowano wysiłki zmierzające do likwidacji analfabetyzmu na wsi i w mieście (słynny elementarz Kazimierza Promyka i redagowana przez niego „Gazeta Świąteczna”), upowszechnienia czytelnictwa, popularyzacji samokształcenia (znakomity *Poradnik dla samouków* redagowany przez Stanisława Michalskiego), upowszechnienia kultury (m.in. różnego typu amatorskie zespoły artystyczne).

W okresie międzywojennym w Polsce kontynuowano wszystkie wymienione wyżej poczynania oświatowe, rozwijając także szkolnictwo dla dorosłych na poziomie podstawowym i średnim, również w formie kształcenia korespondencyjnego. Znakomicie działał, prowadząc prace badawcze i metodyczne, Instytut Oświaty Dorosłych, a przede wszystkim Wolna Wszechnica Polska, gdzie na Studium Pracy Społeczno-Oświatowej przy Wydziale Pedagogicznym swoje liczne prace badawcze prowadziła Helena Radlińska wraz z kierowanym przez siebie zespołem.

Wymienione wyżej w bardzo wielkim skrócie różnorodne poczynania i akcje oświatowe wśród dorosłych miały charakter *k o m p e n s a c y j n y*, tzn. że zastępowały i uzupełniały to wszystko, czego człowiek dorosły powinien był się nauczyć w szkole w okresie dzieciństwa i młodości, a nie nauczył się z różnych przyczyn, przeważnie dlatego, że nie miał możliwości z powodów społecznych, ekonomicznych, nierzadko – politycznych.

W związku z ową *f u n k c j ą k o m p e n s a c y j n ą* wywiązały się wśród psychologów i pedagogów ożywione dyskusje, dotyczące możliwości uczenia się ludzi dorosłych. Różne też były zdania na ten temat począwszy od skrajnych twierdzeń, iż możliwości recepcji nowych treści i nowych umiejętności kończą się wraz z osiągnięciem dojrzałości fizycznej, z którą utożsamiano szczyt dojrzałości psychicznej (W. James), do ujęć umiarkowanych, że dorośli mogą uczyć się skutecznie nowych treści choć z różnymi ograniczeniami (E. L. Thorndike), aż do współczesnych poglądów, że poza ograniczeniami wynikającymi z licznych obowiązków i zmęczenia dorośli są w stanie efektywnie przyswajać sobie nowe wiadomości i nowe sprawności (W. Szewczuk, Z. Pietrasiński). Poglądy psychologów ewoluowały w miarę pogłębiania się badań nad rozwojem psychicznym człowieka dorosłego. Umożliwiło to określenie tzw. funkcji właściwej, jakiej spełnianie przypisuje się obecnie edukacji dorosłych.

FUNKCJA WŁAŚCIWA EDUKACJI DOROSŁYCH I JEJ WSPÓŁCZESNE REALIZACJE

F u n k c j a w ł a ś c i w a edukacji dorosłych polega na wypełnianiu specyficznych zadań, jakie poprzez procesy formacyjne, obejmujące kształtowanie ludzkiej sfery intelektualnej i wolitywno-emocjonalnej, powinny być realizowane w życiu człowieka dorosłego. Wiąże się to z ideą *e d u k a c j i p e r m a n e n t n e j*, którą sformułowano w ostatnich dziesiątkach lat w licznych publikacjach europejskich i amerykańskich, szczególnie tych, jakie przygotowano pod patronatem UNESCO. Zanim przedstawię, na czym polega edukacja permanentna, albo – jak przyjęło się w języku polskim mówić – kształcenie ustawiczne, muszę zauważyć, iż ciągle jeszcze oświata dorosłych spełnia we współczesnym świecie funkcje kompensacyjne.

Wystarczy uprzytomnić sobie rozmiary zjawiska analfabetyzmu istniejącego we współczesnym świecie, szczególnie w krajach rozwijających się, Afryce, Azji, Ameryce Łacińskiej. Za analfabetów traktuje się, według terminologii UNESCO, ludzi powyżej 15 roku życia, którzy nie umieją czytać i pisać.

W roku 1995 było w świecie 950 milionów analfabetów, co stanowiło 17% ludności świata, 2/3 tej liczby – to były kobiety.

Analfabetyzm w tak ogromnych rozmiarach w krajach rozwijających się wynika z wielu przyczyn. Przede wszystkim z powodu nędzy ludności, braku szkół podstawowych, braku nauczycieli i podręczników, niemożności objęcia nauką na szczeblu podstawowym wszystkich dzieci, a także przerywania nauki szkolnej przez wielu uczniów przed ukończeniem przynajmniej klasy IV. W przypadku dziewczynek w grę wchodzi jeszcze dyskryminacja kulturowa. Powodem jest także często brak postaci pisanej języków, którymi posługują się poszczególne plemiona. Uczenie czytania i pisanie w języku dawnych kolonizatorów nie jest rozwiązaniem dobrym.

Dostrzegając wagę tych problemów, UNESCO rozwija w skali światowej akcję alfabetyzacji, szczególnie *a l f a b e t y z a c j i f u n k c j o n a l n e j*, tzn. nauczania czytania, pisanie, rachowania w takim stopniu, ażeby umożliwić posługiwanie się tymi umiejętnościami w pracy zawodowej i działalności społecznej. Jednak są to jeszcze ciągle działania niewystarczające.

Dostrzegają problem analfabetyzmu również współcześni papieże. I tak Paweł VI w swojej encyklice *Populorum progressio* w roku 1967 zwrócił uwagę na konieczność zwalczania analfabetyzmu (*Populorum progressio* n. 35). Jan Paweł II orędzie na Wielki Post 1995 roku poświęcił zagadnieniom analfabetyzmu we współczesnym świecie. Nazwał to zjawisko „ukrytą plagą, która bardzo wielu ludziom ubogim zamyka drogę do postępu, przewyciężenia społecznej dyskryminacji i prawdziwego wyzwolenia” (*Orędzie na Wielki Post 1995 r.*, n. 1).

Idea edukacji permanentnej została sformułowana na skutek obserwacji, że w szybko zmieniającej się cywilizacji współczesnego świata zdobyte w młodości wykształcenie i wychowanie nie wystarczy. Każdego człowieka bowiem dotykają zachodzące zmiany cywilizacyjne, tak w zakresie rozwoju nauki, techniki i technologii, jak i zmiany w zakresie kultury. Każdy człowiek musi zatem, ustosunkowując się do tych zmian, czy też im po prostu ulegając, nieustannie uzupełniać swoją wiedzę, uczyć się nowych umiejętności, doszkalać i doskonalić zawodowo, niekiedy nawet zmieniać zawód, także doskonalić się duchowo, korygując swój światopogląd, wyrabiając w sobie nowe postawy, czy też zmieniając dotychczasowe.

Zresztą człowiek jako byt potencjalny stopniowo osiąga swoją pełnię poprzez świadomy wysiłek oraz współzycie w różnorodnych społecznościach z innymi ludźmi, całe życie ulega przemianom. Chodzi o to, ażeby był to pozytywny wysiłek formacyjny i autoformacyjny, dający pożądane rezultaty

rozwojowe. Ten wysiłek należy jak najbardziej do zakresu działań, nazywanych współcześnie edukacją permanentną.

Oddziaływania edukacyjne na ludzi dorosłych są organizowane przez państwo, zakłady pracy, różnorodne organizacje społeczne, Kościoły i związki wyznaniowe, także przez media zarówno posługujące się techniką druku, jak i elektroniczne. Książka była zresztą od dawna wypróbowanym sposobem oddziaływania na czytelników poprzez przekazywane za pomocą słowa drukowanego różnorodne treści. Najbardziej oczywistym tego dowodem jest Biblia.

Warto przyjrzeć się współczesnym zakresom i formom oddziaływań edukacyjnych na ludzi dorosłych. Są to najpierw różne formy kształcenia, a więc przekazu wiedzy i uczenia rozmaitych umiejętności w instytucjach takich, jak szkoły zawodowe i ogólnokształcące, różnorodne kursy, uniwersytety otwarte, studia wieczorowe, zaoczne, eksternistyczne, dokształcanie i doskonalenie zawodowe w zakładach pracy. W związku z przemianami w technice i technologii, a także przemianami ekonomicznymi i społecznymi, istniejącym zjawiskiem bezrobocia, konieczna okazuje się niejednokrotnie zmiana zawodu. Szczególnie rozpowszechnione i atrakcyjne stają się w naszych czasach kształcenie na odległość (należy tu m.in. kształcenie korespondencyjne czy zaoczne) z użyciem nowoczesnej technologii edukacyjnej.

W wymienionych powyżej różnorodnych formach edukacyjnych, obejmujących ludzi dorosłych, przenikają się obie funkcje: kompensacyjna i właściwa. Przeważa jednak funkcja właściwa, tym bardziej, że coraz normalniejsza staje się sytuacja łączenia przez współczesnych ludzi pracy zawodowej z kształceniem się. Jest to możliwe dzięki upowszechnieniu się kształcenia na odległość i stosowaniu w tym zakresie nowoczesnej technologii dydaktycznej o charakterze multimedialnym, a także wykorzystaniu komputerów.

Funkcje kształcące spełnia również popularyzacja wiedzy z różnych dziedzin, dokonywana poprzez słowo drukowane (artykuły, książki popularnonaukowe) oraz poprzez upowszechniające wiedzę różnorodne programy w mediach elektronicznych (radiowe, telewizyjne, filmy).

Zorganizowane kształcenie ludzi dorosłych, dzięki nauczaniu ich samodzielnej pracy umysłowej i rozbudzeniu motywacji, a przede wszystkim różnorodnych zainteresowań, stwarza warunki do podejmowania samokształcenia, będącego naturalnym rezultatem kształcenia. To samokształcenie umożliwia kontynuowanie procesu edukacji permanentnej, który powinien obejmować całe życie człowieka. Uwarunkowane jest ono także możliwością dostępu do środków dydaktycznych, do źródeł wiedzy.

Ważną i rozpowszechnioną obecnie formą oddziaływania edukacyjnego na ludzi dorosłych jest p o r a d n i c t w o. Obserwuje się powstawanie różnego typu poradni prowadzonych przez rozmaite instytucje. Dorośli mogą w nich znaleźć wskazówki dotyczące kształcenia i sposobów rozwiązywania różnorodnych problemów życiowych, także oparcie psychiczne i pomoc w rozlicznych trudnościach. Efektywność pracy w poradni zależy od fachowego przygotowania pracowników oraz od umiejętności nawiązywania i podtrzymywania kontaktów z korzystającymi z porad. Poradnie oddziałują wychowawczo.

Ogromne zadania w zakresie edukacji dorosłych mogą spełniać m a s s - m e d i a i g r o u p - m e d i a. Są one znakomitymi środkami do upowszechniania kultury, popularyzacji wiedzy, przekazywania treści dydaktycznych w procesach kształcenia na odległość, umożliwiając także oddziaływania wychowawcze, eksponując różnorodne wartości. Istnieją, niestety, także ujemne skutki oddziaływania mediów: popularyzacja antywartości, reklama, propaganda, manipulacja, sptyczenie i ujednolicenie kultury, tworzenie tzw. kultury masowej. Dlatego też bardzo ważnym zadaniem edukacji dorosłych jest uczenie umiejętności recepcji treści eksponowanych przez mass-media i group-media: recepcji selektywnej, krytycznej i aktywnej, uczenie także odporności na propagandę i manipulację.

U p o w s z e c h n i a n i e k u l t u r y – to ważny zakres działań edukacyjnych wobec dorosłych. Chodzi o coraz głębsze wprowadzanie w kulturę narodową i ogólnoludzką, o przekazywanie wartości zawartych w tej kulturze. Chodzi także o wyrobienie estetycznej wrażliwości, wyrażającej się w konkretny sposób zarówno w percepcji dzieł sztuki, jak i w stylu życia.

Właśnie o d d z i a ł y w a n i a w y c h o w a w c z e stanowią – obok kształcenia – podstawowy dział pedagogiki dorosłych. Wpływać wychowawczo na ludzi dorosłych można w różnorodny sposób (oczywiście zawsze inaczej niż na dzieci i młodzież). Przede wszystkim przez ukazywanie właściwej hierarchii wartości, zgodnej z prawami naturalnymi osoby ludzkiej, także dostarczanie bodźców do tworzenia postaw wcielających w życie te wartości, jednym słowem przez wspomaganie rozwoju osobowego. Niezwykle ważne wychowawczo jest także ukazywanie pozytywnych wzorców osobowych. Te zabiegi wychowawcze mają na celu uruchomienie p r o c e s ó w s a m o - w y c h o w a w c z y c h, gdyż one decydują ostatecznie o rezultatach pracy nad kształtowaniem własnej osobowości. Nic nie może zastąpić wysiłków autoformacyjnych, bowiem człowiek rozumny i wolny – tylko sam decyduje skutecznie o własnym rozwoju.

Te wysiłki autoformacyjne powinny być podejmowane nie tylko przez pojedyncze osoby, lecz także przez różnorodne społeczności, a szczególnie

społeczności lokalne. Dlatego ważną rolę odgrywa tu *a n i m a c j a ś r o d o w i s k a*, w którym należy rozbudzać ukryte energie i siły, zmierzające do podjęcia odpowiednich działań. Najpierw będzie to uświadomienie danej społeczności własnych potrzeb edukacyjnych, a następnie określenie możliwości i sposobów ich zaspokojenia. Podstawową sprawą jest rozbudzenie motywacji, która uzdolni do podejmowania efektywnych wysiłków.

Współczesna cywilizacja niesie wiele zagrożeń dla ludzi. Największe z nich – to instrumentalizacja człowieka w różnych zakresach jego egzystencji, także zagrożenie życia zarówno przez działania skierowane bezpośrednio przeciwko życiu, jak i przez dewastację środowiska naturalnego. Trzeba tu wymienić nadto zerwanie zależności między wolnością i prawdą (co doprowadziło do absolutyzacji wolności), dewaluację poczucia odpowiedzialności, desakralizację egzystencji ludzkiej i kultury, gloryfikowanie sukcesu i stawianie jako najważniejszego celu życiowego osiągnięcia zysku materialnego. Rodzi to w skali makro neokolonializm i pogłębiający się podział świata na bogatą Północ i biedne Południe, w skali mikro zaś – dominację stylu życia konsumpcyjnego.

W tej sytuacji oddziaływania wychowawcze na ludzi dorosłych, dążące do zhumanizowania cywilizacji współczesnej i związanego z tym przekształcenia mentalności ludzkiej nabierają wagi szczególnej. Zmierzają w tym kierunku różnorodne ruchy humanistyczne, a przede wszystkim działalność duszpasterska Kościoła Katolickiego. Jan Paweł II sformułował hasło i program *d r u g i e j e w a n g e l i z a c j i*. Wymaga to zwielokrotnionych i odpowiednio ukierunkowanych oddziaływań wychowawczych na ludzi dorosłych. W zakres tych oddziaływań wchodzi także programy duszpasterskie, różnorodne działania inspirowane motywacją religijną, objęte teoretyczną i praktyczną refleksją z zakresu katechetyki i teologii pastoralnej. *K a t e c h e z a d o r o s ł y c h* odgrywa tutaj podstawową rolę.

Warunkiem efektywności wymienionych tu rozlicznych oddziaływań edukacyjnych na ludzi dorosłych zajmuje się właśnie pedagogika dorosłych. Efektywność ta musi być ujmowana w perspektywie celów, jakie się chce osiągnąć, także z uwzględnieniem cech psychicznych osób, na które się oddziałuje, ich uwarunkowań społecznych i socjalnych. O efektywności decydują również treści programowe, stosowane metody, środki dydaktyczne i formy organizacyjne oddziaływań oraz walory kadry nauczycieli, animatorów, popularyzatorów, doradców, autorów i redaktorów publikacji pomocniczych i programów w mediach, także walory i umiejętności duszpasterzy.

BIBLIOGRAFIA

- Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim „Gravissimum educationis”, Sobór Watykański II, Konstytucje – dekryty – deklaracje, Poznań 1986³.
- J a n P a w e ł II: Orędzie na Wielki Post 1995 r., „L'Osservatore Romano”, wyd. polskie, 1995, nr 3, s. 4-5.
- Kościół a kultura masowa. Wybór tekstów i oprac. F. Adamski, Kraków 1984.
- L e p a A., bp: Świat propagandy, Częstochowa 1994, „Niedziela” 7.
- L e p a A., bp: Świat manipulacji, Częstochowa 1995, „Niedziela” 18.
- P a w e ł VI: Encyklika o popieraniu rozwoju ludów „Populorum progressio”, Paris 1968, Éditions du Dialogue.
- P a w l i n a K., ks.: Nowa ewangelizacja i jej realizacja w Polsce po 1989 roku, Warszawa 1995.
- P ó ł t u r z y c k i J.: Dydaktyka dorosłych, Warszawa 1991.
- Prasa, radio, telewizja, film w nauczaniu Kościoła. Antologia tekstów źródłowych, wybór i oprac. K. Klauza, Warszawa 1992. Katalickie Stowarzyszenie Dziennikarzy.
- Wprowadzenie do andragogiki. Praca zbiorowa pod red. T. Wujka, Warszawa 1996.

ADULT EDUCATION: FROM THE COMPENSATORY FUNCTION
TO THE PROPER FUNCTION

S u m m a r y

The genesis of adult education in Europe reaches back to the second half of the 18th century. It was then that alongside the development of industry appeared a necessity to teach factory workers to read and write. Most of them were illiterate peasants. An interest would arise among workers to gain some basic knowledge about natural sciences, technique, economics, history, and hygiene. The peasants, sunk in illiteracy, gradually began to feel educational needs, which made them undertake ever new initiative in this regard.

In Poland, partitioned among the three dividing parties in the 19th century, the satisfaction of educational needs of the impaired strata was additionally made difficult by the invaders who made it impossible to teach in Polish. Educational initiatives would take on a character of self-education. The latter was also pursued by secondary school pupils, students and women, mainly home teachers, deprived of an access to universities. All the above mentioned forms of adult education had a compensatory character, i.e. they replaced school education, which these people lacked during childhood and adolescence.

Now the function of adult education has changed. In view of the obligatory character of education, encompassing obligatory education of all children and adolescents on the elementary level and in some countries also on the secondary level, adult education fulfills its proper function, i.e. satisfies various educational and cultural needs of adults. Thus it has become an integral part of educational systems. This is in accord with the idea of permanent education, formulated and popularized within the frameworks of UNESCO in the second half of the 20th century.

Translated by Jan Kłos